

«МАНАС ТААНУУ» КУРСУН ОКУТУУДА ЖЕТИ ОСУЯТТЫ КОЛДОНУУ

Макалада келечек муунду тарбиялоо үчүн үч илтиктин өзөгүнөн алынган улуттук идеологиянын негизи болгон жети осуятты «Манастаануу» курсун окутууда эпостун өзөгүндөгү мисалдар менен берүүгө аракет кылынды.

Негизги сөздөр: идеология, бүтүндүк, ааламдашуу, ар-намыс, кадыр-барк, шык-жөндөм, кызматташтык.

А.З. Зулпуев - к. филол. н, доцент, ОшГУ

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СЕМИ ЗАПОВЕДЕЙ В ОБУЧЕНИИ УЧЕБНЫХ КУРСОВ В «МАНАСОВЕДЕНИИ»

В данной статье говорится о сказителях эпоса «Манас» и об его уникальности. Речь еще идет о задачах и ожидаемых результатах в обучении курсу «Манасоведение».

Ключевые слова: идеология, целостность, глобализация, честь, достоинства, способность, сотрудничество.

A.Z. Zulpuev - candidate of philology, docent, OshTU

USING SEVEN COMMANDMENTS IN TEACHING "MANAS STUDIES" COURSE

Seven commandments of Manas epos were taken from trilogy in order to educate the future generation in the course of "MANAS STUDIES". And also the efforts to depict the features of the epic are noted in the examples.

Key words: ideology, integrity, globalization, honor, dignity, ability, cooperation.

Эгемендүү Кыргызстандын туңгуч президенти А.Акаев ата-бабаларыбыздын урпактарга берген табериги, кыргыз элинин улуттук сыймыгы аталган «Манас» эпосун даңктоо менен элибиздин бүгүнкү ааламдашуу мезгилинде ар кандай курактагы адамдарды коомдун учурдагы абалына карата болгон мамилесин эске алып, өздөрүн маданияттуу алып жүрүүгө жана келечек муунду тарбиялоодо жардамга келе турган улуттук этиканын өзөгүн «Манас» эпосунан алып, шарттуу түрдө жети осуятты негиздеди.

Алсак, 1-осуят. Эл-журттун ажырагыс бүтүндүгү жана бир жакадан баш, бир жеңден кол чыгарган ички биримдиги.

2-осуят. Улуттар аралык ынтымак, достук жана кызматташтык.

3-осуят. Улуттукар-намыс жана атуулдук ариет.

4-осуят. Арыбас мээнет, алдыңкы өнөр-билим аркылуу бакубат дөөлөткө умтулуу.

5-осуят. Гумандуулук, кечиримдүүлүк жана айкөлдүк.

6-осуят. Табият менен таттуу мамиледе болуу.

7-осуят. Кыргыз мамлекетин чыңдоо жана көздүн карегиндей сактоо. Аталган осуяттар улуттук идеологиянын негизгилеринин бири.

Идеология демекчи, биз ушул терминге бир аз токтолууну эп көрүп жатабыз. Бул термин «идея жана окуу» деген эки сөздүн биригишинен пайда болуп, ал коомдук

турмушгун бир жааты, курчап турган дүйнөгө карата адамдардын мамилесин жана өз ара катышын аныктаган, мүнөздөгөн, максат-ниеттерин негиздеген ой-түшүнүктөр тутумун билдирет.

Адам алдына койгон максатын, жасаган ишин, көздөгөн ниетин, ага жетүүнүн жолдорун, куралдарын жана каражаттарын кайсы бир ой, идеяларга таянып түшүнөт, баалайт, аныктайт, башкаларга түшүндүрөт жана таратат.

Ушундан идеология жаралат. Ар иштин (ири, чакан, жеке, жамааттык, коомдук, аймактык ж.б.) идеологиясы болот. Идеологиянын негизинде таалим-тарбия иши жүргүзүлөт, коомдук мамилелер аныкталат, чыгармачылык калыптанат, адамдар бири-бири менен өз ара түшүнүшөт, биригет. Идеология көп кырлуу, көп түрлүү кубулуш.

Коомдук идеология, улуттук идеология, мамлекеттик идеология, диний идеология сыяктуу өзүнө тиешелүү маани-мазмунга, түшүнүктөргө ээ. Адам баласы жарык дүйнөгө келээри менен айлана-чөйрөдөгү көз көрүп турган бардык нерселерге камырдай жуурулушуп кирээри анык.

Демек, адам баласынын инсан катары калыптануусунда улуттук нарк-насилди колдонуу менен элдик осуяттарды аткаруулары шарт. Албетте, «Манас»эпосунун мазмунунда камтылган элге зарыл керек акыл-насааттардын чеги жети осуяттын алкагы менен эле чектелбейт.

Бирок түпкүлүгүндө жети осуят эпостун башкы темасы, идеясы менен түздөн-түз байланышып, ошондогу камтылган ойду тереңдетип турат.

Ошондуктан, жогорку окуу жайларынын студенттерине болобу, же мектептин окуучуларына болобу, же болбосо бала бакчанын тарбиялануучуларына болобу манастануу сабагын өтүүдө жаш курактарын эске алуу менен аларды патриоттуулукка, мекенчилдикке тарбиялоодо жети осуяттын ар бирин талдап, аларды азыркы турмушгун түрдүү жагдайлары менен байыркынын сөзү, же болбосо элдик оозеки чыгармалар, алардын ичинде сөзсүз түрдө эпостордун мисалдары менен бекемдөө, далилдерди келтирүү менен өткөн турмушгу бүгүнкү менен айкалыштырып окутуу, идеологиянын пайдубалын бекемдөөгө тийишпиз.

Албетте, мындай максат-тилектер балдар үчүн ата-энелердин, окуучу же студенттер үчүн мугалимдердин, окутуучулардын бирден бир милдети десек жаңылышпайбыз.

Биз төмөндө ошол жагдайда сөз кылууну максат кылдык.

Осуяттын биринчиси – Эл-журттун ажырагыс бүтүндүгү жана бир жакадан баш, бир жеңден кол чыгарган ички биримдиги. Үч илтиктин өзөгүндө акылман, даанышман жана карыялардын эталону болгон карман – Бакай. Ал элди биримдикке чакырып: Бөлүнсөң бөрү жеп кетет, “бөлүнүп калды кыргыз” деп, бөтөн элге кеп кетет. –дейт. Кээ бир учурларда кыргыздар биримдиги жоктугунан күчтүү жоодон жеңилип, чабылып чачылат. Манас батыр атагы билине башпагандан тартып өмүрүнүн акырына чейин эл биримдиги үчүн кызмат кылат. Адегенде, «Кулаалы таптап куш кылдым, курама жыйып журт кылдым» деп айтылгандай, чабылып-чачылган элдин тегерегине көптөгөн уруулардын башын коштуруп, өзүнчө биримдешкен эл түрүнө келтирет, мурдатан турукташкан мекенине алып келет, андан кийин ошол баш кошкон уруулардын биримдигин чындайт, дос-душманга бирдиктүү, ынтымактуу, күчтүү эл катары таанылтууга зор аракет жумшайт. Кыргыз элинин башка элдер, уруулар менен өз ара алакалары, соода-сатык байланыштары, туугандык карым-катнаштары, аларга жасаган урмат-сыйма милелери, достук идеялары тыгыз каралып, кеңири сүрөттөлөт. Манастын кырк чоросу кырк жерден келген түрдүү элдин, уруулардын өкүлдөрү болгондугу эпосто эл достугуна, ынтымакка канчалык даражада көңүл бурулуп, мани берилгенин көрсөтөт. Манас менен Алмамбеттин образдары аркылуу эпикалык душмандар катары бири-бирине карама-каршы турган эки элдин өкүлдөрүнүн максатташ, тилектеш болгондугу – чыныгы достук мамиленин үлгүсү көрсөтүлгөн. Элдин биримдиги жөнүндөгү улуу идея качан гана болбосун, кайсы доор, кайсы коом

экендиги эске алынбастан актуалдуу жана түбөлүктүү. Улуттун биримдиги жалгыз кыргыз эли үчүн гана эмес, дүйнөдө канча эл, канча улут болсо, бардыгына тиешелүү. “Манас” эпосунун философиялык ойлорунун уюткусунун күчтүүлүк мааниси мына ушунда. Улутта биримдик болсо экономикасы, маданияты гүлдөйт, өсөт, элдин маанайы жарык болуп, илим – билимге умтулат, цивилизациянын эң бийик чокусуна бет алат, рухий дүйнөсү көкөлөйт. Улуу эпостун “Бир жакадан баш, бир жеңден кол чыгарып” деген ураанын студенттерге жеткирип, аларга калк ичинде ынтымак болсо кыйынчылыктан, ар кандай тоскоолдуктардан, жердештик (трайбализм) оорусунан, бөлүнүүдөн, көз камандар менен манкурттардан алыс болобуз. Сабактын жүрүшүндө «Көзкамандарокуясын» учкай айтып берип, бирок анны кийинки сабакта кеңири талдоого алуу керек.

Экинчи осуяты – Улуттар аралык ынтымак, достук жана кызматташтык. Залкар манасчы Саякбай Каралаевдин вариантында жүз жыйырмадан ашык эл менен уруулардын аталыштары жолугат. Эли чабылып - чачылып, кордук көргөндө Мана сөзүнө: “Арбытып айыл жыйын, акыры башка бир өлүм, намыс үчүн кыямын!” – деп ант берет. Алмамбет болсо: «Ала – Тоо артык жер үчүн, ак калпак кыргыз эл үчүн, жанымды курман чалайын!» – деп тилектеш болот. Манас батыр тынчтыкты, туруктуулукту, бейпилдикти чындоо ниетинде өз элин жана коңшулаш калктарды баш коштурууга көп аракеттерди жасайт. Кыргыз баатырлары, казактардын Көкчөсү, кыпчактардын Үрбүсү, тажиктердин Музбурчак, өзбектердин Санжыбек, оогандык Акунхан, башкырдын Жамгырчы, кара калпактардын Бердике сыяктуу эл өкүлдөрү, уруулар “Өлүп калсак кырылып, бир чуңкурга тололук, тирүү болсок жыйылып, бирде бөдө бололук!” – деген ант – шерт берип, бир атанын балдарындай ийгилик, жеңиш үчүн, ынтымак жана коопсуздук үчүн тикеден-тик турушат. Демек, башка уруулар элдер менен ынтымакташуу, достукта жашап, кызматташ болуу, бири-бирине зарыл учурда, керек болгондо жардам берүү мурдатан келе жаткан мыкты жөрөлгө. Бүгүнкү күндө булл осуяттын мааниси зор, ушул жерде элибиздин макал- ылакаптарынан, учкул сөздөрүнөн мисалдарды келтирип: “Элге эл кошулган дөөлөт, элден эл бөлүнгөн – мээнет”, “Эки эрдин достугу бир белден ашырат, эки элдин достугу миң белден ашырат”, “Эр достугу – эгиз, эл достугу – деңиз” ж.б., же болбосо аларды ылайыгына жараша таап келүү үйгө тапшырма катары берилсе, студенттер өз алдынча иш кылып, китептерди барактап, табылган макалдарды, учкул сөздөрдү, окуялуу аңгемелерди көчүрүп жазып, алардын мани-маңызын талдап, андан соң эл алдында (публикага) чечмелеп айтып берсе, уккандардын бары жана өзү да көп нерседен кабардар болуп, үлгү алган болоор эле. Республикабыздагы улуттар менен элдердин достугун, коңшулаш алыскы жана жакынкы өлкөлөр менен байланышын камсыз кылуу, кызматташтыгын арттыруу жаш муундарды эл достугунун духунда тарбиялоого мүмкүнчүлүк түзөт.

Үчүнчү осуят – Улуттук ар-намыс жана атуулдук ариет. Ар бир инсандын жеке өз керт башына таандык ар намысы бар. Анын чеги ошол адамдын жүрүш-турушу, жорук-жосуну, тарбиялык деңгээли, мүнөзү, жалпы эле ички-сырткы адамдык касиети менен белгиленет, абийирин таза сактоо, булганыч, бузуку, терс ишке барбоо, адамкерчиликтен чыкпоо, адамдын кадыр-баркына шек келтирбөө сыяктуу эрежелеринен көрүнөт. Ал эми жеке адамдык ар намыс атуулдук намыс түшүнүгүнө өтүп, ал түшүнүк жалпы элге пайда келтирүүгө, кызмат кылууга түрткү болуп жол ачса, анда улуттук ар- намыс жаралат. Жакып бай элине мындай деп кайрылат: Карап турсаң калайык капырдын бары болду жоо. Камданбасак болбойт го?! Тукум калбай кырылып тумшугубуз катпайлык, туйгун минтип жатпайлык. Баарыласа, көптөсө балакетке салбасын, баш көтөрөр айылда бала калбай калбасын. Ата-уулудан түк койбой, айдап жүрүп кырбасын ар тарапка сайлатып. Баарыңарга эп болсо, Бай Жакып айткан кеп болсо, камданган болуп калалык. Студенттердин жаш курагын эске алуу менен, алардагы мекенчилдик сезимди ойготууда жогорудагыдай мисалдардын

келтирилиши алардын инсан катары калыптануусуна чоң салым кошо алат. Андыктан, атуулдук ар намыс, патриоттук сезим эл тарабынан жогору бааланган, эпостун негизги темасы, идеясы менен тыгыз байланышкан. Атуулдук ар-намыс кандайдыр айрым топтун, элдин, улуттун алкагы менен гана чектелип, тар максатты көздөсө ал келечексиз, патриоттукту эмес, жалпы эл кызыкчылыгына каршы келе турган улутчулдукту жаратат. Куру намыс ийгиликке алып барбайт. Ошондуктан, элибиз: “Куру намыс–баш жарат” - деп, түпкү максаты кенен намыскөй болууга көңүл буруп, атуулдук чыныгы ар намысты өзгөчө ардактап келген.

Төртүнчү осуят – Арыбас мээнет, алдыңкы өнөр-билим аркылуу бакубат дөөлөткө умтулуу. Жетимиш түрлүү эл көргүн, жетимиш түрлүү тил билгин, керүүгө тиккен багың жок, керсейип жүрөр чагың жок, дардайып жатар убак жок, мээнеттен, элим, мээнеттен! –деп эпосто карапайым элдин эмгеги, ар нерсеге шыгы, жөндөмдүүлүгү, өнөр-билим өзгөчө баркталат. Оң каармандардын ичинде ар бир адам өз алына жараша эмгектенишет, бакубат турмушка кажыбас эмгек аркылуу гана жетишет. Кырк үйлүү кыргыз Алтайга айдалып барганда эгин айдап, эмгеги менен байлыкка жетишет. Жакып баласын Ошпурга жиберип, козу кайтартат. Мына ушул жерден Манас эмгек кылуу менен тарбияланат. Эпосто колунан көөрү төгүлгөн чебер уз, дөөтү менен достошкону стадантартып өнөр ээлери жогору бааланат. Ошентип, элибиз жашоодогу бакубат турмушка мээнеттүү эмгек аркылуу жетүүгө гана мүмкүн деп түшүнүп, эмгек өнөр, билим менен айкашканда үзүрлүү жана натыйжалуу болот деп ишенген. Азыр алдыңкы өнөр - билимге умтулган кыргыз улан-кыздары төгөрөктүн төрт бурчунда дүйнөлүк талапка ылайык билим алып жатышат. Алар – Кыргызстандын келечеги. Маселе ошол алган билимин, өнөрүн кыргыз элинин жыргалчылыгы үчүн, бүгүнкү күндүн талабына ылайык колдонууда турат.

Бешинчи осуят – Гумандуулук, кечиримдүүлүк жана айкөлдүк. “Манас” баатырдык эпос болгондуктан, анны мазмунунда чагылдырылган жортуулга баруу, олжо алуу адаттагы көнүмүш иш. Бирок, ар бир согуш эки жакка тең ооржоготууларды, бүлүнүүнү, кайгыны алып келери эпосто кеңири сүрөттөлөт. Бул аркылуу ошол согуштарга элдин каршы экендиги айгинеленет. Он бир **дуудуга** каршы согуштар, же душмандардан Ала-Тоо аймагын бошотуудагы аракеттер мунун далили. Манас согушка кирер алдында жоокерлерге: ’Жамандык кылба, жан кыйба, жетим уул, тул катынга – деп балага, кары кишиге, аялдарга тийбөөсүн эскертет, талап-тоноочулукту тыят, башчысыз калган элге өзүлөрү каалаган канын шайлап берет. Жай турмушка болсо колунда жогуна каралашуу, карыларга, жетим-жесирге садага, кайыр берүү, мүдөөсүн орундатуу – жалпы кабыл алынган адаттагы көрүнүш, салтык белги. Марттык, боорукерлик, адамгерчиликтүү иштер, сооптук, кайрымдуулук иш аракеттер баса белгиленет. Бул сыяктуу көптөгөн фактылардан кыргыздар согушка байланышкан иш-аракеттерди адамгерчиликтин, гумандуулуктун чегинде жүргүзгөнү көрүнөт. Эпосто баатырлардын кечиримдүүлүк сапатына өзгөчө мани берилет. Алмамбет чалгынга Сыргак менен барганына ич тарлык кылып Чубак Алмамбетке ачуу сөздөрдү айтат, кайра жүйөлүү сөзгө жыгылып, өз күнөөсүн мойнуна алып, кечирим сурайт. Алмамбет да кек сактабай кечирет: Акбалтанын Чубагы уят болуп турду эми. Оенум, Алмам кечипкой, көгала түгүл, карабашым тартуу деп. Күнөөмдү кеч деп тиленип, Алмамбетке келди эми. Ичинде калбай эч бир кек, ыраазы болуп Алмамбет, аттан түшүп түйүлүп, Чубакты көздөй жүгүрүп, камчысын салып мойнуна, күнөөмдү кечдеп Чубакка, Алмамбет турат жүгүнүп. Демек, жалпы адамзат балаган гумандуулук, айкөлдүк, кечиримдүүлүк сапаттары “Манас” эпосунда эң мыкты адам сапаттары катары жогору коюлат. Өлкөбүздүн бүгүнкү шартында жалпы калкыбыздын келечеги, ынтымагы, ийгилиги, тынчтыгы үчүн бул сапаттарды туу тутуп, өткөндү кечиришип, келечекке кадам коюу – көп улуттуу мамлекетибиздин ар бир тургунунун инсандык парзы.

Алтынчы осуят – Табият менен таттуу мамиледе болуу. Кыргыз эли байыртадан табигатты урматтап, кооздугуна суктанып ыракат алган, ал кооздукту баалай билген, дайым бузулбай сакталышына кам көргөн, өзүлөрүн ошол табигаттын кулуну катары сезип, жашоо-тиричилиги кандай болору табигат менен тыгыз байланышпа экенин туура түшүнгөн. Эпосто Ала-Тоонун көз тайгылткан жаратылышын сактоо жөнүндө көп ойлор бар. Каныкей Семетейге эли-жерин сүрөттөп бергенде жерибиздин топурагы май, ташы алтын, тоосу – төрү кымбат деп өзгөчө баалайт: Талас деген жериндин, бетегеси бураган, тоосунан булак кулаган, тереги көктү тиреген, текеси чөбүн жиреген. Алмаларын алып жейт, бычак менен жарыпжейт. Ала-Тоо мекен жери бар. Ак калпак кыргыз эли бар, өрүшү малга толгон жер. Кең Таластай жер кайда?.. Табиятты аздектеген асыл салттын мани – маңызы бүгүнкү шартта айрыкча жогору. Жашган карыга чейин өлкөбүздүн өзгөчө кооз жана жашоого ыңгайлуу аймагынын көргөн адамды суктанган көркү бузулбай, бөксөрүп кетпей, кемибей, касиетин жоготпой, түшүмдүүлүгүн төмөндөтпөй сакталышынын камын көрүү, ага жакын ДОСу катары таттуу жана эти бар мамиле кылуу, ата-бабабыздан калган салтты бузбай аткаруу зарыл. Цивилизация өркүндөп өскөн сайын экология маселеси өтө курч бойдон калып жатат. Андыктан, табигатты коргоо бир эле мамлекеттин иши деп түшүнбөстөн, ар бирибиз колдон келишинче аракеттерди көрүүбүз керек.

Жетинчи осуят – Кыргыз мамлекетин чыңдоо жана көздүн карегиндей сактоо. Эпосто эпикалык душмандын күчтүүлүгүн, өсүп-өнүккөндүгүн белгилөө үчүн “Кытайда болсо кылым журт, калмак да болсо кандуу журт, качантан бери камдуу журт” деген саптар бар. Элибиз уруу-уруу болуп, ар бир уруу өз бетинче жашаганга караганда канн деп аталган бир адамга, белгилүү тартипке баш ийип, биримдешип жашоо алда канча артык көрүшкөн. Ошон үчүн кыргыз, казак, калмак, манжу, маңгулж.буруулар, элдер чогулуп, кеңешип, Манасты ылайык көрүп, канн шайлашат.

Эл башына канн шайламайын эл өнүкпөйт, ийгиликке жетише албайт, башаламандыктан кутулбайт деп берилет: Өкүм болбой өнүкпөйт, өзүнчө бу журт жөнүкпөйт. Башчысы болбой марыбайт, баш аламан жарыбайт. Ханы болсо кор болбойт, тегерегиң бары жоо, тепсесе душман жан койбойт. Калкалайм десең жаныңды, көтөрүңөр ханыңды.

Мамлекетти чыдоо, андагы биримдикти, өсүп-өнүгүүнү, тартипти, уюмдашкандыкты камсыз кылуу жана сактоо – мурдатан келе жаткан жалпы элдик зыйнат. Бүгүнкү шартта ошол элдик мыкты зыйнатты ыйык сактап, так аткаруу республикабыздын ар бир инсаны үчүн чоң милдет, мойнундагы парзы. «Манас» кылымдардан берки жазылбай калган тарыхыбыз, улуу эстелик мурасыбыз болгону үчүн эле эмес, эртеңки бизге тура багыт алчу жолду көрсөтүп бере турган шамчырак экени үчүн да баалуу» [3]

Андыктан, элибиздин жалпы адамзат тарыхында изин калтырып келген, өз алдынча жолу бар, уюткулуу элдердин биринен болгондугун унутпай, ал жолду андан ары татыктуу улап кетүү, ааламдашуу доорунда башка калкка сиңип, тилин-дилиң сатпай, өз жүзүн, мамлекетин, тилин, каада-салтын сактап калуу–жаш муундардын милдети.

Жети осуяттагы камтылган ой-түшүнүктөрдү мурдатан эле элибиз жогору баалап, туу тугуп, ата-бабанын осуяты, калтырган ыйык, кымбат мурасы катары эсептеп, өз турмушунда дайым кеңири пайдаланып келген.

Адабияттар:

1. **Бектенов, З.** Манас, Семетей, Сейтек. Түз.: (Кара сөз түрүндөгү үлгү) [Текст] / К. Нанев// –Фрунзе: “Шам”басмасы, 1999. – 367 б.
2. **Турдугулов, А.Т.** Кыргыз адабияты: Орто мектептин VIII классы үчүн окуу китеби [Текст] / Б.К. Оторбаев // Бишкек: “Билим-компьютер”, 2013. – 287 б.
3. Манас: Кыргыздардын баатырдык эпосу: Үч илтиктин биринчи бөлүгү. – Бишкек: “Бийиктик”, 2007. – 239 б.